

Kitap Değerlendirmesi

Dini Kimliğin Postmodern Dönüşümünün İncelenmesi: Sanala Veda

Emre PİSDİL*

“Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık” adlı bu çalışma, Mustafa Derviş Dereli tarafından 2018 yılında hazırlanmış olan “Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma” adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Dereli’nin Sanala Veda çalışmasından farklı olarak “Bir Müslüman Sosyal Medyaya Nasıl Bakmalı” adlı dijitallik ve din ilişkisini temel alan bir kitabı daha bulunmaktadır. Sanala Veda iki bölümden oluşacak şekilde düzenlenmiş olup ilk bölüm konuyla ilgili teorik bilgilerin ve medya ile din etkileşimine dair farklı kaynakların görüşlerini içermektedir. İkinci bölüm yapılmış olan nitel çalışmanın sonuçlarını barındırmaktadır. Nitel araştırma için 44 kişi belirlenmiş ve bu kişilerin siber dünyada dini kimliklerinin nasıl dönüşümler yaşadığına dair veriler toplanmıştır. Dereli tarafından gerçekleştirilmiş bu doktora çalışması “2019 Cemal Sofuoğlu Türk-İslam Araştırmaları Doktora Ödülü” ve “2019 Muhammed İhsan Oğuz İlahiyat Araştırmaları Doktora Ödülü”nü kazanmıştır.

Bilim ve teknoloji hayatımıza yenilikleri her geçen gün sayıları katlanacak şekilde dâhil etmektedir. Bugün insanlara sıradan gelen buluşlar bundan 20 yıl önce uzak gelecek için öngörülen, 100 yıl önce ise hayalden öte bir şey oluşturmamaktaydı. Bu mucizeler tufanında hızlı değişimlerden birini de medya yaşamıştır. Önceden matbaaların bastığı gazeteler gibi hareketsiz nesnelere medyanın kapsamını oluştururken 20. yüzyılda yaygınlaşan televizyon ile birlikte ilk canlılık sinyalleri verilmiştir. 1900’lerin son yıllarına doğru gelmeye başladıkça tüm insanlık tarihini yeniden şekillendiren bir icattan haberdar olduk: internet. İnternetin gelişimiyle birlikte medyanın içeriğinden kişiler arası ilişkilere, alışveriş yöntemlerinden boş zaman aktivitelerine kadar pek çok alanda devrimler yaşandı. Bu devrimler kişinin kimliği konusunda yapılan tartışmaların yönünü değiştirmekten öteye geçerek pek çok yöne bölünmelere sebep oldu.

*Sakarya Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri ABD,
Doktora Öğrencisi,
emrepisdil@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2218-2197

Kimlik bireyin onu temsil eden bir parçasıysa bireyin taşıdığı nitelikler onun kimliğini belirleyici özelliğe sahiptir. Tarihsel ve güncel süreçlerin gösterdiği şekilde bireylerin ve toplumların üzerinde önemli etkileri bulunan din de kimlikte kendisine bir yer edinmektedir. Kimliğin bir alt başlığı olan dini kimliğin ne olduğu, neleri kapsadığı ve nasıl dönüşümler yaşadığı gibi meselelerin araştırılması insanın ifade edilebilmesi için gereklidir. Teknolojinin getirdiği medya dönüşümlerinin dini kimlik üzerindeki etkilerinin araştırılması bu incelemenin içine dâhil edilmelidir. Sanala Veda adlı bu çalışmada gerçekleştirilmek istenen de tam olarak budur. Dereli tarafından çalışmanın amacı şu şekilde ifade edilmektedir: “Bu çalışma, “Dini kimlikler, gündelik hayat ile sosyal medya pratikleri sarkacında nasıl akışkanlaşmaktadır?” araştırma sorusuna yönelik bir merakla ortaya çıkmıştır. Öncelikli amacı ise, sosyal medya ağlarının dindarlığı nasıl değiştirip dönüştürdüğünü sahadan hareketle derinlemesine incelemektir (s. 13).”

Kimlik araştırmaları sosyal bilimler dünyasının popüler konuları içerisinde bulunur. İnsanın psikolojik ve sosyolojik açılardan ifade edilebilmesinin yollarından birini kimlik oluşturmaktadır. Toplum, cemaatleri, kültürleri, dinleri vb. unsurları birbirinden ayıran niteliklerin bulunması kimliğin alt kategorilerinin olması üzerinde etkili olan bir meseledir. Kimliğin alt başlıklarından birini de dini kimlik oluşturmaktadır. Dini kimlik Dereli tarafından “kimliğin daha çok kutsal fikrinden, dini düşünce ve anlayışlardan neşet eden yönünü temsil eder.” şeklinde ifade edilmiştir. Dini kimlik kendisini dünyaya bakış açısında, günlük hayat uygulamalarında ve anlam verme sürecinde etkili şekilde ortaya koymaktadır (ss. 26-27). Dini kimliğin kendisini açığa çıkardığı noktalardan biri de medya olmaktadır. Medya, kimlik ve din üçgeninin her bir köşesinin diğeri üzerinde etkili olduğu bir geçektir.

Son yıllarda bilim sahasının popüler kavram ve meselelerinden birini postmodernite oluşturmaktadır. Modernite öncesi dönem ve modern dönemden bazı temel farklılıkları olan bu dönemin birey temelli pek çok değişime de yol açtığı görülmektedir. Modern dönemin kimlik problemlerini bir kimliğin nasıl inşa edileceği ve bu kimliğin nasıl sabit tutulacağı meselesi oluşturmaktaydı. Postmodern dönemin kimlik problemleri sabit kimlik arayışından uzak durulması ve farklı seçeneklerin tercih edilebilmesi için imkânlar aranması üzerine kurulmuştur. Bu nedenle postmodern dönemin kimliklerinin önceki kimlik türlerine nazaran daha fazla kırılganlık ve istikrarsızlık barındırdığı ifade edilebilir. Modern kimliklerde görülebilen aidiyete postmodern kimliklerde hiç rastlanılmamaktadır. Postmodern kimlikler parçalanmış bir benlik üzerinde inşa edilir ve farklılığa övgü barındırır (s. 35).

İnternetin icat edilmesi postmodern döneme denk düşen ve hatta postmodern dönemi destekleyen bir süreçtir. Günlük hayatın belirli kalıplarla gerçekleştirilen aktivitelerinin internet tabanlı oyun, sohbet vb. gibi uygulamalar aracılığıyla büyük dönüşümler yaşadığına şahit olmaktadır. Modern öncesi dönemlerin etkileşimlerinde zaman ve mekân büyük bir rol oynamaktaydı ve bu iki unsur insanların dünyaya bakışlarını büyük oranda belirlemekteydi. Bir yerde bulunmak doğrudan bedeni işe koşmayı gerektirdiğinden zaman ve uzam birlikte işler haldeydi. Bu nedenle zaman ve uzamın birinde gerçekleşen farklılaşma diğeri yansımasını bulabilmekteydi. Ancak modern zamanda teknolojinin gelişmesi zaman ve uzam arasındaki bütünlüğü bozucu bir duruma neden olmuştur. Bir bilginin iletimi için zaman-uzam arasındaki zorunlu ortaklık bu sayede kaldırılmıştır ve insanlar aynı anda birden fazla yerde bulunabilme imkânına kavuşmuştur (ss. 39-40).

Dereli tarafından da ifade edildiği üzere teknoloji artık iki farklı hayatın yaşanmasına yol açmıştır: Çevrimdışı hayat ve çevrimiçi hayat. Çevrimdışı hayat, gündelik dünyayla doğrudan etkileşime girdiğimiz kısmı kapsamaktayken çevrimiçi hayat ise internet üzerinde açılan bir “pencere” ile bulunduğumuz dünyayı içermektedir. İki farklı hayat ve iki farklı dünyanın var olması birey ve toplum üzerinde birtakım değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kimilerine göre çevrimiçi ve çevrimdışı hayatlar arasında büyük bir duvar bulunuyor olsa da Dereli’nin çalışmasında böyle bir kabulü barındırmadığı görülmektedir. Kitabın başında da belirttiği üzere Dereli’ye göre “dijital ağlar ile çevrimdışı/fiziki dünya, birbirinden bütünüyle ayrı uzamlar değil; tam aksine birbirini besleyen ve dönüştüren uzamlardır (s. 9).”

Postmodern dönemde var olan çevrimiçi ve çevrimdışı dünyalar ayrılığı din ve dini kimlik konularını da etkilemiştir. Bazı dindar kesimler tarafından günümüzde siber uzamda bulunmanın yanlış olduğu görüşü benimsense de bu düşünce genelde kabul bulmamaktadır. Dini kimliğe sahip kişiler siber uzamda bir yer edinmekte, siber uzam tarafından dönüştürülmekte ve siber uzamı dönüştürmektedir. Dereli bireylerin kimliklerinde yaşanan değişimleri ifade etmek için “akışkanlaşma” kavramını kullanmaktadır. Akışkanlaşma kavramı siber uzam çalışmaları özelinde ele alındığında kimliğin çevrimiçi ve çevrimdışı uzamlar arasında yaşadığı gelgitler ile akışkan hale gelmesini ifade etmektedir. Dini kimlikler de bu iki uzam arasında akışkan hale gelmişlerdir.

Dini kimliğin siber uzamda faaliyete geçirilmesi ile siber uzam kutsallaşmaktadır. Dereli’ye göre bu kutsallaşma “teknolojinin arka planındaki seküler dayanağa aldırış etmeden internetin dini niyet ve amaçlarla kullanılabilmesi, dini kimliklerin inşası ve pratiği için yeni bir saha olabileceği fikrini ima eder (s. 100).” Siber uzam artık hayatımıza her açıdan dâhil olmaktadır ve çevrimiçi-çevrimdışı dünya arasındaki geçişkenlikler daha önemli hale gelmiştir. Çevrimiçi uzamda dini kimliğin, dini topluluğun ve dini ritüellerin yer edinmesi çevrimiçi ve çevrimdışı uzamlar arasında karşılıklı bir okuma yapılmasını gerektirmektedir (s. 95). Sanala Veda çalışmasında gerçekleştirilen nitel araştırma bu amacı kapsamaktadır. Seçilen katılımcılara yönlendirilen sorularla onların çevrimdışı dini kimlikleri ile siber dini kimlikleri arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamında katılımcıların dini kimliklerini sosyal medyada nasıl yansıttıkları ve dindarlığın işaretleri olarak ele alabileceğimiz ritüel, tebliğ, dini topluluk faaliyetleri, din eğitimi gibi faktörlerin siber uzamdaki karşılıklarını nasıl gördükleri de incelenmiştir.

Sanala Veda adlı bu çalışma çeşitli noktalara temas eden ve güncelliğini koruyan bir araştırmayı içerisinde barındırmaktadır. Din sosyolojisi dinin toplum ve toplumsal etkileşimlerle olan ilişkisini araştırmak üzere kurulmuş bir bilimdir. Ortaya çıkışından itibaren tüm din sosyologları az ya da çok kendi dönemlerinin durumunu açıklamak için çalışmalarda bulunmuşlardır. Son zamanların popülerliği gittikçe artan postmodernlik araştırmaları da bu kapsamda ele alınması gereken bir konudur. Dinin modern dönem ile birlikte geçirdiği dönüşümler hakkında pek çok şey yazıldı ve yine yazılmaya devam edecektir. Ancak güncelin ifade edilebilmesi için etkili bir araç olan postmodernitenin de din sosyolojisi araştırmalarına daha fazla konu edilmesi gerekmektedir. Bize göre Dereli bu meselenin farkına varmış olup araştırmasının güncelliğini sağlayacak yönlerden birini temin etmiştir.

İletişim konusu aslında son yüz yıla özel bir tartışma konusu değildir. Ancak dillerin ve yazının icat edilmesine kadar geri götürebileceğimiz iletişimin asıl atılımını

20. yüzyıl ile birlikte yaptığını da ifade etmek gerekir. Telefon ağlarının kurulması, radyo ve televizyonun icat edilmesi ve bunlar gibi iletişim teknolojilerinin evlere girmesi iletişim konusunda yapılan tartışmaların çeşitlenmesine ve şiddetlenmesine yol açmıştır. Özellikle televizyonun icadı ile insanların çeşitli yayınlara maruz kaldığı ve medya-insan etkileşiminin arttığı görülebilmektedir. Medya ve insan arasındaki bu etkileşimde din de yerini almış ve hem kendisi çeşitli dönüşümler yaşamış hem de bu iki unsurdaki dönüşümlere yol açmıştır. Medya ve iletişim konusunda son büyük atılımın internet olduğunu söyleyebiliriz. İnternet pek çok insan için hayatının tamamında tecrübe ettiği sıradan bir buluş değildir. Bu sebeple görece yeni olan internetin ve sosyal medyanın güncel meseleler olduğunu ifade edebiliriz. Sanala Veda çalışmasının güncelliği yakaladığı noktalardan bir diğerini de bu oluşturmaktadır.

Sosyal medya ağlarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesi ile birlikte insanın dini kimliğinde değişimler olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu değişimleri ortaya çıkarabilmek amacıyla gerçekleştirilecek bir çalışma, kendisinden sonra yapılacak çalışmalar için büyük bir referans olma fırsatı kazanmaktadır. Bize göre Sanala Veda çalışması bu niteliği haizdir. Dijital dünya ve din çalışmaları konusunda Türkiye’de akademik ve kapsamlı çalışmalar bulunmaması Sanala Veda çalışmasına ayrı bir önem kazandırmaktadır. Çalışmanın sadece literatürün taranması şeklinde gerçekleştirilmemiş olması toplumsal durumdan kopuk olmadığını göstermektedir. Postmodern dönemin kırılğan kimliklerinin izini doğrudan sahadan araştırmak ve bunu Türkiye’den katılımcılarla gerçekleştirmek güncel durumu gösterebilmek için etkili olmaktadır.

Kaynakça

Dereli, M. D. (2022). *Sanala Veda* (1. Basım). Ankara: Sakarya Üniversitesi Yayınları.